

Nadija Hašimi

**KAD JE
MESEC
NISKO**

Prevela
Dubravka Srećković Divković

— Laguna —

Naslov originala

Nadia Hashimi

When the Moon is Low

Copyright © 2015 by Nadia Hashimi

All rights reserved.

Translation copyright © 2021 za srpsko izdanje, LAGUNA

*Zoranu, koji je od mene načinio najsrećniju devojku
na svetu kad je obećao da će mi zauvek biti najbolji drug*

*Mali čovek
gradi kaveze za svakog
kog
zna.
A mudrac,
koji mora da pogne glavu
kad je mesec nisko,
uporno, po svu noć, baca ključeve
divnim
neposlušnim
sužnjima.*

„Bacanje ključeva“,
Hafiz, sufijski pesnik iz četrnaestog veka

PROLOG

Feriba

I AKO VOLIM DA VIDIM SVOJU DECU U KREPKOM POČINKU, U tišini njihovog sna moje nespokojne misli vraćaju se putem koji smo prešli. Otkud to da sam se našla ovde, sa dvoje od moje troje dece sklupčane na čekinjastom prekrivaču kreveta u hotelskoj sobi? Tako daleko od kuće, tako daleko od glasova koje prepoznajem.

U mojoj mladosti Evropa je bila zemlja mode i kultivisanosti. Mirisne kreme za telo, fino skrojeni sakoi, znameniti univerziteti. Kabul je poštovao te svetlopute imperijaliste sa druge strane Urala. Zavodnički smo treptali ka njima i mešali njihovu profinjenost s našom plemenskom egzotičnošću.

Kada se urušio Kabul, urušili su se i zanesenjački snovi moje generacije. Više nismo viđali obrube Evrope. Jedva da smo videli išta dalje od sopstvenih ulica, tako su guste bile dimne perjanice rata. U vreme kad smo muž i ja odlučili da pobegnemo iz svoje domovine, draž Evrope bila se svela na njenu jedinstvenu, najseksepilniju osobinu – mir.

VIŠE NISAM TEK DOVEDENA NEVESTA NITI MLADA ŽENA. MAJKA sam, dalje od Kabula nego što sam to ikad bila. Moja deca

i ja prešli smo planine, pustinje i okeane da bismo stigli u ovu memljivu hotelsku sobu, potpuno nekultivisanu i nemirisnu. Ova zemlja nije ono što sam očekivala. Dobro je što mi nije važno više ništa od onog za čim sam sa svoje mladalačke distance žudela.

Ništa što vidim, čujem, dodirnem nije moje. Čula mi bukte od tuđine dana koje proživljavam.

Ne usuđujem se da remetim deci san, koliko god moje srce želelo da se probude i prekinu mi misli. Puštam ih da spavaju jer znam koliko su iznurena. Umorna smo družina, ponekad preumorni da se osmehnemo jedni drugima. Koliko god da bih volela da odspavam, osećam obavezu da ostanem budna i slušam nervozno gruvanje u svojoj glavi.

Čeznem da začujem Selimove odlučne korake u hodniku.

Ručni zglob mi je go. Nema više mojih zlatnih grivni i njihovog melanholičnog zveketa. To mi je i bio plan, da ih prodam. Džepovi su nam isuviše prazni da bismo se odvažili na ostatak našeg putovanja. Još nas dug put čeka dok ne budemo stigli do svoga odredišta.

Selim je tako željan da se dokaže. Više je na oca nego što je njegovo pubertetsko srce u stanju da shvati. Sebe zamišlja kao odraslog muškarca, a u velikoj meri je to možda i moje delo. Previše sam mu puta dala povoda da poveruje da to jeste. Ali on nije mnogo više od običnog dečaka, a nemilostivi svet je željan da ga na to podseti.

*Idem, madar-džan**. Budemo li se krili u četiri zida kad god smo nervozni, nikad nećemo stići do Engleske.

Bilo je istine u tom što je rekao. Obuzdala sam tada jezik, ali čupanje u želucu kudi me zbog toga. Dok mi se sin ne vrati, zuriću u ove bolesno bele zidove, slike sidara, izbledelo veštačko

* Džan, doslovno „duša“; pridodata uz ime, ova reč dobija značenje „dragi“: madar-džan (draga majko), padar-džan (dragi oče), baba-džan (dragi deko), bibi-džan (draga bako), kaka-džan (dragi čiko) itd. U prisojnom obliku džanem znači draga moja, dragi moj. (Prim. prev.)

cveće. Čekaću da se zidovi sruše, da sidra tresnu na pod i cveće se preobrazi u prah. Potrebno mi je da se Selim vrati.

Sada više razmišljam o svom mužu nego što sam razmišljala u ono doba kad je bio uz mene. Kakva smo glupava i nezahvalna srca imali kad smo bili mladi!

Čekam da se kvaka pokrene, da moj sin uđe, hvališući se kako je za našu porodicu uradio ono što ja nisam uspela. Sve bih dala da ne rizikuje toliko koliko rizikuje. Ali nemam ništa što bih trampila za ostvarenje tako naivne želje. Sve što posedujem rasprostrto je preda mnom, dve nevine duše koje se ovlašno komešaju u sopstvenim nemirnim snovima.

Još mogu da ih dodirnem, podsećam se. Selim će se vratiti, ako bog da, i bićemo onoliko blizu potpunosti koliko se smemo nadati. Jednog dana nećemo se osvrutati od straha, niti spavati na pozajmljenom tlu, jednog oka otvorenog, niti drhtati čim ugledamo uniformu. Jednog dana imaćemo neko mesto da ga nazovemo domom. Ovu decu – decu moga muža – odvešću najdalje što mogu i moliću se da stignemo do onog mesta gde ću, u tišini njihovog sna, počinuti i ja.

PRVI DEO

PRVO POGLAVLJE

Feriba

SUDBINA MI JE ZAPEČAĆENA KRVLJU NA DAN ROĐENJA. DOK sam se rvala da uđem u ovaj izopačeni svet, moja majka je od njega digla ruke, odnevši sa sobom moje šanse da budem prava kći. Babica je presekla pupčanu vrpču i oslobodila moju majku svake dalje obaveze prema meni. Njeno telo je bledele dok je moje rumenelo; njeni udisaji su prestali dok sam se ja učila da plačem. Oprali su me, umotali u ćebe i izneli da se upoznam sa svojim ocem, udovcem mojom zaslugom. Pao je na kolena, lice mu je potpuno pobeležilo. Padar-džan mi je lično pričao da su tri dana prošla pre no što je uspeo da natera sebe da uzme u ruke tu ćerku koja mu je oduzela ženu. Volela bih da nisam sposobna da zamislim kakve su mu misli prolazile kroz glavu, ali sposobna sam. Prilično sam sigurna da bi, da je imao izbora, odabrao moju majku, ne mene.

Otac je davao sve od sebe, ali nije bio sazdan za taj zadatak. U njegovu odbranu, reći ću da u to doba nije bilo lako. Niti i u jedno drugo doba, kad smo već kod toga. Padar-džan je bio sin jednog savetnika s lokalnim uticajem. Ljudi iz grada obraćali su se mom dedi radi konsultacija, posredovanja i zajmova. Moj deda, baba-džan, bio je staložene naravi, odlučan i oštrouman.

Odluke je donosio lako i nije se kolebao kad naiđe na neslaganje. Ne znam da li je uvek bio u pravu, ali govorio je sa takvim ubeđenjem da su ljudi verovali da jeste.

Ubrzo pošto se oženio, baba-džan je zahvaljujući promućurnoj trgovini stekao znatnu zemlju. Voćke sa te zemlje hranile su i zbrinjavale krovom naraštaje naše porodice. Moja baba, bibi-džan, koja je umrla dve godine pre mog tragičnog rođenja, podarila mu je četiri sina, među kojima je moj otac bio najmlađi. Sva četvorica rasla su s povlasticama koje im je obezbeđivao otac. Ta porodica je bila poštovana u gradu i svaki moj stric dobro se oženio, nasledio komad zemlje na kom je zasnovao sopstvenu porodicu.

Zemlju je posedovao i moj otac – voćnjak, da budem tačna – i radio je kao mesni službenik u našem gradu Kabulu, uzavreloj prestonici Avganistana zašuškanoj u nedra središnje Azije. Geografija će mi postati važna tek kasnije u životu. Padar-džan je bio puka izbledela indigo-kopija moga dede, ispisan s nedovoljnim pritiskom da se otisnu snažna slova. Posedovao je baba-džanove lepe namere, ali mu je manjkalo njegove odlučnosti.

Padar-džan je već bio nasledio svoj komad porodičnog imanja, taj voćnjak, kad se oženio mojom majkom. Posvetio se voćnjaku, obrađivao ga jutrom i večerom, peo se na stabla da pobere za moju majku najprobranije voćke i bobice. U vrele letnje noći spavao je među drvećem, omamljen raskošnim granama i opojnim mirisom zrelih bresaka. Deo roda tog voćnjaka trampio bi za kućne potrepštine i novac za dažbine, i činilo se da mu je dosta to što uspe tako da nakrpi. Bio je zadovoljan i nije tražio mnogo preko onog što mu je sudbinom dato.

Moja majka je, ako je verovati onim pabircima koje sam čula dok sam rasla, bila lepa žena. Gusti uvojci boje abonosa sivali su joj se do ispod ramena. Imala je tople oči i veličanstvene jagodice. Pevušila je dok radi, uvek okićena nekim zelenim priveskom, i bila dobro poznata po svom preukusnom aušu,

jelu od tananih reznaca i začinjene mlevene govedine u čorbi od kiselog mleka što je zagrevala trbuhe po ljutoj zimi. Kratkoveki brak mojih roditelja bio je srećan sporazum, sudeći po tome kako bi u očevim očima nadošle suze u onim retkim prilikama kad progovori o njoj. Iako mi je trebala za to gotovo čitava večnost, sakupila sam u celinu ono što sam znala o majci i ubedila sebe da mi je najverovatnije oprostila moj prestup protiv nje. Nikad je neću videti, ali i dalje mi je bilo potrebno da osećam njenu ljubav.

Otprilike godinu dana nakon svadbe moja majka je rodila zdravog muškarčića. Čim je prvi put osmotrio sinovljevu robu-snu građu, moj otac mu je dao ime Asad, lav. Deda je šapatom izgovorio ezan, poziv na molitvu, u Asadovo novorođeno uvo, uvodeći ga time među muslimane. Sumnjam da je Asad tada bio iole drugačiji. Najverovatnije nije čuo baba-džanov ezan jer su mu misli već bile zaokupljene nevaljalstvima i nije obratio pažnju na poziv da bude pravedan.

Asad kao da se rodio sa osećajem da je svet njegov. Uostalom, bio je mome ocu prvi sin, izvor neizmernog ponosa za porodicu. On će produžiti naše prezime, naslediti zemlju i starati se o našim roditeljima kad dospeju u svoje zlatne godine. Kao da je znao šta će se očekivati od njega kasnije u životu, proždirao je majku i oca. Tako je sisao da je majka bila sva ranjava i iznurena. Otac se lomio da napravi igračke kojima će se njegov sin igrati, planirao mu školovanje i još više se upeo da u kuću donosi dovoljno da mu supruga, novopečena majka, bude u dobrom zdravlju i valjano nahranjena.

Moja majka se ponosila što je podarila mužu sina, i pritom zdravoga. Iz straha da će susedi ili srodnici biti ljubomorni i pogledati ga urokljivim okom, ušila je plavi kamenčić, amajliju, u dečju odeću koju joj je dala jetrva, da otera urokljiv pogled, nazar. I nije samo to uradila. Posedovala je arsenal trikova za boj sa mnogobrojnim licima nazara. Ako bi osetila da joj je Asad otežao na rukama, ili ako bi gost prokomentarisao

njegove rumene, bucmaste obraze, pogledala bi sebi u nokte. Njihove komplimente šarala je prošaputanom nam-e-hudom*, uznoseći božje ime. Oholost privlači nazar žestinom munje koja ošine po širokom polju.

Dan za danom, Asad se gojio od mleka naše majke, lice mu je poprimalo oblik, a butine debljale. Po isteku četrdeset dana od rođenja, majka je odahnula od olakšanja što je njen sin preživio najopasnije doba. Moja majka je videla kako se detence jedne komšinice, dve nedelje po rođenju, ukočilo i stravično se treslo, kao da ga je nadvladao talas zla. Duh novorođenčeta je uzet pre nego što je stiglo da dobije ime. Kasnije sam saznala da je verovatno presecanje pupčane vrpce prljavim nožem posejalo toksične bakterije u detinju krv. Istina ili ne, mi Avganistanci čvrsto verujemo da ne treba brojati svoje piliće dok ne prođe četrdeset dana otkako su se izlegli.

Poput tolikih majki, madar-džan se obraćala silama semena zrneša, zvanog espond. Stavila bi šaku crnog semena da tinja i pucka nad otvorenim plamenom, a dim je provejavao iznad Asadove glave dok je pevala:

*Pobeći će urok od espanda
blagoslovom kralja Nakšibenda,
oko ničeg, oko rođakovo,
oko druga, oko dušmanovo,
ko zlo poželeo, u ovom žaru goreo.*

Koreni te pesme sezali su do preislamske zaratustrijske religije, iako su čak i muslimani imali poverenja u njene moći. Otac je posmatrao i bilo mu je drago što se njegova žena toliko stara da zaštiti njegovo potomstvo. I kako je samo, o, pesma

* U tradiciji pojedinih naroda Bliskog istoka, božje ime se uobičajenije veliča ovom formulacijom umesto klasičnim „bismillah“. Obe imaju isto značenje „u ime Boga“. (Prim. prev.)

delovala! Majčina smrt nije uticala na život mog brata onako kako je uticala na moj. On je i dalje bio očev prvenac, i dalje postizao da bude uspešan u životu, obično na račun drugih. Njegovi bezobzirni postupci pozleđivali su one oko njega, često mene, a ipak, on sam kao da je uvek izranjao netaknut. Za te dve godine koliko ga je moja majka negovala, stekao je dovoljno snage da obezbedi sebi mesto na ovom svetu.

Ali majka je umrla pre nego što je stigla da zakači pribadačom neku amajliju meni za haljinicu, pre nego što je stigla da odšapuće nam-e-hudu, pre nego što je stigla da pogleda sebi u nokte i pre nego što je uspela da sa ljubavlju proveje espond nad mojom glavom. Moj život je postao niz nesreća, proizvod neosujećenih urokljivih očiju. Moje rođenje je proganjala majčina smrt, a dok je baba-džan ožalošćeno šaputao ezan meni na uvo, jedna umnogome drugačija molitva izgovarala se nad ispražnjenim telom moje majke. Ezan izgovoren dedinim glasom propleo je sebi put do tkanja moga bića, govoreći mi da sačuvam veru. Moje spasenje je bilo u tome što sam slušala.

Majku su pokopali na novoosvećenom groblju u blizini našeg doma. Nisam joj mnogo odlazila, delom zato što niko nije hteo da me vodi, a delom zbog sopstvene griže savesti, koja je i dalje trajala. Znala sam da sam je tamo poslala ja i da će me ljudi na to podsećati.

Otac je postao mlad udovac s dvogodišnjim sinom i novorođenom ćerkom. Moj brat, nepometen majčinim odsustvom, hirovito je nastavio sa svojim preokupacijama dvogodišnjaka, dok sam ja naivno tražila majčina nedra. Sada sa dva deteta u gnezdu, moj otac je pokopao svoju nevestu i počeo da traži novu majku deci.

Deda je ubrzao taj proces, znajući da novorođenče neće srećno proći uz neintuitivnu brigu muškarca. Kao savetnik, bio je dobro upoznat sa svim porodicama u okolini. Znao je jednog zemljoradnika iz kraja koji je imao pet kćeri, a najstarija je bila dorasla za udaju. Baba-džan je bio siguran da će zemljoradnik,

opterećen izdržavanjem pet devojaka sve do udaje, spremno prihvatiti njegovog sina kao prosca.

Deda se zaputio u zemljoradnikovu kuću, nahvalio svoga sina kao plemenitog i pouzdanog čoveka kog je zadesila ta nesreća da ostane udovac rano u životu, pa ugovorio veridbu najstarije kćeri s mojim ocem. Uz nežno naglašavanje da valja uzeti u obzir dobrobit dvoje sitne dečice, proces je brzo uznapredovao. Već za neki mesec Mahbuba je ušla u naš dom, gde je dobila, kao što ga dobija većina nevesta, novo, „kućno ime“. Ja, međutim, mislim da ono nije samo to. Mislim da na taj način saopštavaju nevesti da se ne osvrće za sobom. I ponekad je to dobra stvar.

Kokogul se, kao najstarija među njih pet, starala o mlađim sestrama od ranog doba i bila je u potpunosti sposobna da odneguje dvoje dece. Brzo je odlučila da ne živi u senci moje majke. Prerasporedila je ono malo ukrasnih predmeta u našoj kući, odstranila majčinu odeću i izbrisala sva svedočanstva njenog postojanja izuzev moga brata i mene. Mi smo bili jedini dokaz da ona nije prva supruga, važna razlika sve i ako je prva supruga mrtva.

Tad je bilo uobičajenije da muškarac uzme više žena, što je praksa proistekla iz ratnih vremena i potrebe da se zbrinu udovice, tako su mi rekli. U stvarnosti, to je stvaralo izvesnu prikrivenu tenziju između supruge. Statusi žena koje su došle potom nisu bili ni približni statusu prve supruge. Prilike da bude prva supruga Kokogul je lišila žena koju nikad nije upoznala, žena kojoj nije mogla da se suprotstavi. Umesto toga, našla se prisiljena da odgaja decu prve supruge.

Kokogul nije bila zla žena. Nije me izgladnjivala, tukla, izbacivala iz kuće. Štaviše, hranila me je, kupala, odevala i radila sve ono što bi trebalo da radi majka. Kad sam otkrila govor, prozvala sam je „majko“. Moji prvi koraci bili su ka njoj, ženi koja je lečila moje dečje groznice i ogrebotine.

Pa ipak, sve se to radilo sa odstojanja. Nije mi trebalo mnogo vremena da osetim njen jed, iako će godine proći dok ne budem uspela tome da dam ime. Moj brat je bio isti ali drugačiji. Za svega koji mesec, titulu „majka“ preneo je na Kokogul i zaboravio da je namesto nje bila druga žena. Ona se njegovim potrebama posvećivala malčice marljivije, znajući da je on ključ što otvara srce mog oca. Moj popustljivi otac, onda kad je kod kuće, bio je zadovoljan što je našao svojoj deci prikladnu majku. Deda je, s godinama sve pronicljiviji, znao da mora da bdi nad nama. On je bio stalno prisustvo.

Nisam bila siročić. Imala sam roditelje, brata i sestre, topao dom i dovoljno jela. Trebalo je da se osećam potpunom.

Ali biti bez majke, to je kao da te svuku golog i bace te u sneg. Moja najveća bojazan, strah što raste naporedo s ljubavlju prema mojoj deci, jeste da bih ih mogla na isti način napustiti.

Pitam se hoće li taj strah ikada minuti.

DRUGO POGLAVLJE

Feriba

KOKOGUL JE BILA ŽENA PRIJATNOG IZGLEDA, ALI TAKVA DA JE niko ne bi primetio u sobi punoj ljudi. Bila je visoka bezmalo isto koliko i moj otac, sa gustom crnom kosom što joj je tek doticala ramena. Kosa joj je bila od one što se mlitavo opusti svega koji minut pošto se iz nje povade papilotne. Kokogul je bila previše prsata da bi izgledala nežno i previše mršava da bi izgledala zapovednički. Ona je bila naslikana paletom prosečnih boja.

Dve godine nakon udaje za mog oca, Kokogul je rodila svoje prvo dete, ćerku, razočaranje za koje je smesta okrivila sen moje majke. Moja polusestra je dobila ime Nedžiba, po našoj počivšoj babi. Nedžiba je posedovala Kokogulino okruglo lice i tamne oči uokvirene gustim, lučnim obrvama. Kokogul je, držeći se običaja, oivičila ćerkine kapke surmom kako bi imala zdrav vid i zanosne oči. Prva dva meseca Kokogul je po čitave sate pokušavala da napravi neki uvarak od semena komorača i bilja kojim će ublažiti Nedžibi grčeve i prekinuti urlanje. Dok joj se temperament nije primirio, i majka i ćerka su bile neispavan, namćorast duet.

Kokogulino strpljenje prema pastorčićima dodatno se otanjilo otkako joj se rodila ćerka. Još svesnija nego pre da nismo

njeni rođeni, brzo bi se razdražila i sunula na nas hitrim skokom guje otrovnice. Disciplinovala nas je njena nadlanica. Obroci su iznošeni na sto nezainteresovano i nedosledno kad otac nije tu. Kao porodica smo jeli samo kad on krajem dana dođe kući.

Sa Nedžibinim rođenjem, Kokogulina materica zagrejala se za ideju nošenja dece, pa je za četiri godine rodila još tri devojčice. U svakoj sledećoj trudnoći imala je sve manje strpljenja, pa je otac, kom su bili draži mirni dani, ali nije bio u stanju da ih zahteva, postajao sve udaljeniji. Sultana se rodila godinu dana posle Nedžibe. Kokogul se nije nimalo potrudila da prikrije da se nadala sinu, za razliku od mog čudnovato nezainteresovanog oca. U trećoj trudnoći, gotovo dve godine posle toga, molila se, preko volje delila milostinju siromasima i jela sve ono za šta je čula da jamči muško dete. Maurijino rođenje ju je razočaralo i poverovala je da je duh moje majke ukleo moćnom kletvom njenu matericu. Kad se rodila Marijam, moja četvrta sestra, Kokogul se nije ni najmanje razočarala niti iznenadila. Verujući da je osujećuje moja mrtva majka, gorko je odlučila da više nema dece. Asad će mome ocu biti jedini sin.

MOJE NAJRANIJE SEĆANJE TREBALO JE DA BUDE VEZANO ZA školu ili najdražu lutku, ali nisam takvo detinjstvo imala. Kokogul je ležala na jednom jastuku u dnevnoj sobi, sa novorođenom Maurijom ugnežđenom kraj nje, čvrsto umotanom u maramu za molitvu. Bilo mi je pet godina.

„Feriba!“ , razdrala se Kokogul. Maurijino sićušno lice se iskrivilo. Bila je previše utegnuta da bi ikako drugačije reagovala.

„Da, madar-džan.“ Bila sam udaljena svega koji korak. Pošto se još oporavljala od porođaja, trebalo je da jedini Kokogulin posao bude da doji bebicu. To sam znala jer me je često na to podsećala.

„Feriba, tvoja strina je ostavila malo pilećeg paprikaša i još se krčka na vatri. Teško da će ga biti dovoljno za sve nas. Kako

bi bilo da uzmeš spolja neki krompir, pa da imamo dovoljno da se svi najedemo.“

To je značilo dve stvari. Prvo, da će moj otac i brat večeras jedini jesti piletinu, a mi ostale moraćemo da se zadovoljimo kuvanim krompirima. I drugo, da ću morati napolje po mrazu u dvorište iza kuće da bih iskopala koju krtolu. Nešto ranije te jeseni bili smo iza kuće zakopali zalihu krompira, rotkvica, šargarepe i repe, da stoje na hladnom u zemlji.

„Madar-džan, zar ne možeš da kažeš Asadu da ih donese?“ Napolju je bilo hladno, a već sam zamišljala sebe kako se rvem sa ašovom.

„Nije tu, a krompir nam treba odmah, inače neće biti gotov do večere. Navuci kaput i rukavice koje ti je kupio otac. Za to ti treba svega koji minut.“

Nije mi se išlo.

„Hajde, dušo moja. Pomozi majci, hoćeš li?“

Njene reči milošte bile su kao prah-šećer po pregorelom hlebu. Zagrizla sam.

Pamtim kako sam se borila sa ašovom moje visine, a onda odustala i našla neku lopaticu kojom sam u stanju stvarno da rukujem. Imala sam utisak da mi se dah kristalizuje u ledenom vazduhu, a prsti su mi utruli uprkos rukavicama. Žurno sam iščepkala četiri krompira i taman kad sam htela da opet zatrpam ostalo, ugledala sam nekoliko rotkvica. Bez ikakvog pravog razloga kog bih uspela da se setim, ponela sam i rotkvice, naguravši ih u džepove pošto su mi ruke bile pune.

„Donela sam, madar-džan“, doviknula sam iz kuhinje.

„Bravo, Feriba. Bog te blagoslovio. Operi ih sad i oljušti, pa ih ubaci u lonac da se skuvaju u paradajz-sosu.“ Maurija je u međuvremenu počela da cvili.

Uradila sam kako mi je Kokogul naložila i isekla krompir kao što me je učila, vodeći računa da se pritom ne posečem po prstima. Prosto jer mi je tako došlo, u malom naletu kulinar-ske kreativnosti, oprala sam i isekla i rotkvice, pa ih ubacila u

lonac. Jednom sam promešala, opet poklopila aluminijumsku posudu, a onda pošla da obiđem ostale sestre.

„Šta to tako strašno bazdi? Feriba! Šta si to uradila?“ Kokogulin glas je putovao kroz našu kuću kao da ima noge i volju. Miris sam već ranije bila primetila, ali izbacila sam ga iz glave s nehajem petogodišnjeg deteta.

Činilo mi se da nemam nikakve veze s tim mirisom sve dok se Kokogul nije s mukom osovila na noge, zaputila se u kuhinju i odigla aluminijumski poklopac. Prostoriju je ispunio oblak smrdljive pare. Poklopila sam nos šakom, iznenađena kako mi je promakao taj miris.

„Feriba, budalo! Budalo!“ Ponavljala je te reči do u beskraj, vrteći glavom i hukćući, s jednom rukom na krstima.

Crveno meso mojih rotkvica, isečenih na kockice, tačno je saopštilo Kokogul šta sam uradila. Tog dana sam naučila da ti tvrdi okrugli korenovi boje ciklame strahovito bazde kad se kuvaju. Taj miris nikad neću zaboraviti i to osećanje ću zauvek pamti.

POSLE SVAKOG POROĐAJA PONAVALJALA SE RUTINA KOJU JE Kokogul primenila i sa Nedžibom. Detinje oči oivičavane su surmom, kupovani su slatkiši čim beba preživi četrdeset dana, a glave su im brijane kako bi imale guste, bujne uvojke. Meni je preostajalo da jadikujem zbog lošeg vida, bedne sreće i slabe kose koji me čekaju jer za mene nije bilo učinjeno ništa od toga.

Kad je došlo vreme da pođem u školu, Kokogul je ubedila padar-džana da joj je potrebna moja pomoć kod kuće, oko mlađe dece. Nemajući sredstava da plati nekoga, otac je pristao da me ostavi još godinu dana. Iako mala, bila sam korisna – sposobna da donosim razne stvari i obavljam sitne kućne poslove. Ali i kad su moje sestre porasle, prevladavao je isti argument.

Sreća te je baba-džan, moj deda, budno motrio na nas. Često je svraćao, a Kokogulino ponašanje bilo je u njegovom

prisustvu znatno drugačije. Pozvao bi Asada i mene da prošetamo s njim, a džepovi su mu zveckali od novčića i bombona; nijednom se gostu nismo više radovali unapred nego baba-džanu. Tražio je od nas da deklamujemo molitve dok nam on pregleda odeću i štipkanjem proverava salce na rukama. Kokogul ga je posmatrala krajičkom oka, ozlojeđena zbog njegovog nepoverenja.

Ali baba-džanove posete za mene nisu menjale bogzna šta u kući. Kako su sestre rasle, a Kokogul bila sve uposlenija staranjem o njima, tako sam prtila na sebe sve više kućnih obaveza. Hranila sam kokoške i brinula o kozi. Svakodnevno sam prašila tepihe i pazila mlađe devojčice. Kad je Nedžiba stigla za školu, Kokogul je potegla argument da ima više posla nego što može sama da se izbori. Otac je popustio i ja sam osuđena na kuću na još godinu dana. Moje mlađe sestre otkaskale bi da uče slova i brojeve, a ja sam za to vreme učila da kuvam. Ruke su mi bile izguljene i ispucale od ribanja mrlja od hrane sa isprljane odeće. Pa ipak, još više me je peklo to što ujutru ja ostajem u kuhinji, a svi ostali se uposleno oblače za školu.

Situacija je još više izluđivala zbog Kokoguline manične opsednutosti sujeverjima. Naša kultura obiluje sujeverjima, ali Kokogul ih se pridržavala sa posebnom strašću. Nismo smele da spavamo u čarapama da ne oslepimo. Ispusti li neko nešto od escajga, dobijala sam zadatak da sredim kuću cakum-pakum jer su se iščekivali gosti. Ako bi se zakašljala dok jede ili pije, proklinjala je one što nesumnjivo negde sad ružno pričaju o njoj. Mislim da joj je to ubedenje bilo najmilije, da su drugi ljubomorni na srazmerno povlašćen život kojim živi.

Kao da narodna sujeverja nisu dovoljna, Kokogul je stvarala mnoga sopstvena. Ptice što su joj proletele nad glavom znače da će se posvađati s bliskom prijateljicom. Ako joj crni luk zagori na vatri, neko ogovara njeno kuvanje, a ako kine više od dvaput, s njom se poigravaju zli duhovi. Padar-džan ništa nije govorio Kokogul, ali je nama tiho saopštavao koja je tumačenja ona

sama izmislila, da ih ne bismo prenosili drugima. Nije morao da se zamajava time. Kokogul nije bila od onih što svoje misli čuvaju za sebe, pa su svi susedi bili prisno upoznati s njenim fantastičnim teorijama.

U jednom uglu našeg voćnjaka stajao je šumarak upečatljivih dudova čije su se narasle grane spuštale kao zavese, pri noseći sićušne plodove nadohvat ruke. Drveće je bilo zrelo, sa masivnim, duboko ukorenjenim deblima. Jedno drvo u središtu grupe imalo je tako čvornovatu i kvrgavu koru da se Kokogul zaricala kako u njegovim drvenastim zavijucima prepoznaje lice nekog zloduha. Nasmrt se plašila lica urezanog u kori, ali je obožavala dudinje sa grana nad njim. Kad god se Kokogul prijedu dudinje, pozivala je mene.

„Feriba-džan“, doviknula bi slađano, vadeći iz kredenca keramičku činiju. „Trebaš mi da mi nabereš malo dudinja u voćnjaku. Znaš da niko ne ume da kida te voćkice tako nežno kao ti. Dobiću samo džem pošaljem li bilo koga drugog da ih bere.“

Njeno umiljavanje bilo je suvišno, ali saznanje da se Kokogul isuviše plaši da bi otišla sama izazivalo mi je osmeh. Kao mršava, retkokosa dvanaestogodišnjakinja, Kokogul sam se bojala više nego misterioznog lavirinta drveća u voćnjaku. Štaviše, po svetlu dana, kad je kuća puna ljudi i zahtevâ, voćnjak je bio moje utočište.

Jedne večeri, na radni dan, dok su sestre sedele pogrbljene nad domaćim zadacima, Kokogul je uhvatila čežnja za dudinjama. Poslušno sam se išunjala na stražnja vrata s praznom činijom i zaputila se ka dobro znanom drvetu, čija se izuvijana kora kezila u mesečini boje ćilibara. Nemajući dnevno videlo da mi pomogne, prepustila sam prstima da zaplove kroz lišće i dovedu me do plodova. Nisam bila nabrala više od dva-tri kad sam osetila iza sebe blag povetarac, nežan kao šapat.

Obrnula sam se i ugledala neku blistavu priliku, muškarca, kako stoji iza mene. Nisam se usuđivala da dišem kad mi je spustio šaku na rame, tako lako da mu maltene nisam osetila dodir.

Pogled mi je klizio duž njegovih dugih, zašiljenih prstiju pa uz ruku, sve dok nisam uspela da ga čitavog obuhvatim očima. Bio je star; usta mu je skrivala kratka bela brada, a lice su mu brazdale izukrštane bore. Guste bele obrve visile su nisko, ostavljajući vidljive samo proreze plavosivih očiju. Prijatelj je, odmah sam znala. Moje ubrzano srce usporilo je otkucaje čim se začuo njegov nežni glas.

„Feriba-džan. U tami, kad ne vidiš tle pod nogama i kad ti prsti dodiruju samo noć, nisi sama. Ja ću ostati uz tebe kao što mesečina ostane na vodi.“

Trepnula sam i on je nestao. Obazrela sam se na sve strane, očekujući da ću ga ugledati kako odlazi između drveća, ali ničeg nije bilo. Ponovila sam njegove reči u svojoj glavi, čujući mu odjek glasa. Šaputala sam ih sebi da bih im produžila trajanje. Retko kad je moje ime bilo izgovarano sa toliko ljubavi.

„Feriba!“, doviknula me je Kokogul iz kuće. Hvatalo ju je nestrpljenje.

Žurno sam nagrabila dudinja koliko sam mogla, bojeći prste u ljubičasto njihovim zrelim sokom. Štuknula sam natrag ka kući, osvrćući se povremeno za slučaj da se starac opet pojavi. Ruke su mi se tresle kad sam spustila činiju pred Kokogul, koja je sedela i nadzirala moje sestre dok su marljivo pisale u sveske. Krenula je da se sladi. Ja sam stajala ispred nje, nepomična.

„Šta je bilo? Šta ti se desilo?“, prasnula je.

„Madar-džan, bila sam napolju – pod dudom.“

„I?“

„I eto, dok sam bila tamo... videla sam nekog starca. Došao je iz svetla, iz rošanija. Izgovorio je moje ime i kazao mi da nisam sama. Rekao je da će ostati uz mene.“ Dok sam izgovarala te reči, čula sam mu glas u svojoj glavi.

„Starac? Pa kud je otišao?“ Kokogul je zaškiljila i rečito se istegla ka meni.

„Nestao je. Skroz se iznenadno pojavio; osetila sam njegovu ruku na ramenu. Čim je rekao šta je imao da kaže, nestao je.“

Nisam videla kud je otišao – prosto je iščezao! Ne znam ko je to bio.“ Gušila sam se, ali se nisam bojala. Čekala sam da Kokogul protumači šta sam to videla.

„Bismilah!“ , uskliknula je Kokogul, hvaleći Boga. „Videla si anđela! Eto ko je to bio, glupavice! O, da ne prepoznaš anđela kad te lupne po ramenu i obeća da će bdeti nad tobom!“

Anđeo? Je li to moguće? Deda nam je pripovedao priče o anđelima i njihovim nebeskim moćima kad uči sure s nama. Ala sam slepa kad nisam prepoznala anđela pred sobom! Kokogul je terala dalje, zvocajući kako ne umem da cenim taj nezemaljski susret. Moje sestre su posmatrale razrogačenih očiju. Njen prodorni glas je tihnuo dok su anđelove reči odjekivale u mojim mislima.

Bdeće nada mnom. Moj anđeo čuvar donosiće rošani na stazu preda mnom. Nikad neću biti sama.

Na sledeću džumu, u petak, čekali smo oca da se vrati iz mesdžida. Kokogul je bila naložila mome ocu da se pomoli da i nju i njene ćerke poseti neki anđeo čuvar. Otac nije bogzna šta rekao o mom susretu. Nisam znala šta i koliko veruje.

Kokogul i ja smo verovalе zajedno. U tome smo bile ujedinjene. Opazila je male promene u meni, a ja sam opazila šta te promene rade njoj. Koračala sam pravijih leđa. Postupala sam po njenim naložima, ali nisam drhtala pred njom kao nekad. U voćnjak sam zalazila smelo, i danju i noću. Donekle sam očekivala da će se moj anđeo opet pojaviti i ponuditi mi blage reči utehe.

Kokogul se sva izbezumila. Prijateljicama se hvalisala kako je mene, njenu kćer, posetio anđeo. Ta poseta je najava srećne sudbine, pa se nada da će i sama upiti ponešto od te svetlosti. Počela je posvećenije da pretresa svoje snove, tragajući za znacima da nebesa komuniciraju i sa njom. Kada se molila kod kuće, čula sam njena preklinjanja obojena novim nabojem. Meni se obraćala malčice prijatnije, gladeći mi blagom rukom kosu.

Sestre su bile radoznale u vezi sa čitavim događajem, ali nesposobne da pojme Kokogulinu žudnju da sretne tog čoveka kog sam videla u voćnjaku. Kokogulinim reakcijama najviše je bila zbunjena Nedžiba, meni najbliža po godinama.

„Kako je izgledao taj anđeo, Feriba? Jesi li ga se bojala?“, radoznalo je pitala. Sedele smo skrštenih nogu na podu i lju-skale grašak.

„Prosto je izgledao kao starac, kao nečiji deda.“ Moje reči su delovale previše jednostavno, ali nisam znala kako drugačije da odgovorim.

„Čiji deda? Naš deda?“

„Ne, nijedan kog znamo. Prosto kao deda“ – zastala sam, želeći da ga dostojno opišem. „Sijao je i znao mi je ime.“ Ubacila sam šaku graška u činiju među nama.

Nedžiba je ćutala, preispitujući moje objašnjenje. „E pa, meni je drago što ga nisam ja ugledala. Mislim da bih se uplašila.“

Možda bih isto to rekla i ja da nisam bila tamo i videla njegove plavosive oči. Njegov blagi glas je ispunio tamu i nije ostavio mesta strahu. Pa ipak, zahvaljujući Nedžibi, osetila sam se hrabro.

Kokogul nije to baš posmatrala na istovetan način. Počela je da prisvaja moj susret kao sopstveno iskustvo doživljeno preko posrednika. Čula sam je jednog dana kako pripoveda prijateljicama uz čaj.

„I onda je nestao? Tek tako?“

„Pa jesi li očekivala da dođe konj s kočijom i da ga odnese?“, odgovorila je Kokogul sa svojom prepoznatljivom osornošću. Sem u slučaju da su mu same meta, prijateljicama je taj njen sarkazam bio zabavan.

„Mora biti da je Bog gleda, čim joj je poslao anđela“, rekla je jedna.

„Znaš, nad siroticom bdi duh njene majke na nebu. Mora biti da to ima neke veze s tim“, saosećajno je kazala druga.

Pomen moje majke nadahnuo je Kokogulinu maštu. „Ja sam te noći molila Feribu da ode u voćnjak. Retko kad mi se tako prijedu dudinje, ali bilo me je spopalo nešto misteriozno. Jezik me je zasvrbeo od želje za tim slatkim plodovima. Trudila sam se da se ne obazirem, ali nisam mogla da se savladam. Kao da me je nešto u tom drveću mamilo, došlo mi je da tamo potrcim. Ali bila sam zauzeta jer sam pomagala ćerkama da urade domaće zadatke, pa sam zamolila Feribu da mi ubere neku dudinjku. Ona je neopisivo dobra kći, otišla je u voćnjak radi mene. Zato nisam sigurna s kim je anđeo trebalo da se susretne. Možda mu je ta moja žudnja bila način da me pozove. Ali ja sam poslala Feribu-džan da me odmeni, pa nikad to neću znati.“

Nije se činilo da su žene preterano impresionirane Kokogulinom teorijom, no nisu joj se suprotstavljale. Ušla sam u sobu, pažljivo balansirajući poslužavnikom sa tri šoljice vrućeg čaja u jednoj ruci, a u drugoj noseći činiju sa šećerom.

„Avganistanske tepihe su tkali imajući u vidu Feribu-džan“, izjavila je Kokogul. „Zahvaljujući tome što su crveni, nikad se ne može pogoditi koliko se čaja prosulo po njima.“ Usledio je vedar smeh, a moja glava je ostala oborena. Učtivo sam se osmehivala dok sam spuštala po šoljicu pred svaku ženu i nudila ih šećerom u kockama. Osećala sam da me analiziraju.

„Aferin^{*}, dohtar-džan“, pohvalila me je Kokogul. *Svaka čast, draga kćeri*. Povukla sam se u kuhinju s praznim metalnim poslužavnikom. Tog dana sam joj bila kći.

Istini za volju, u većinu dana bila sam joj kći. Pošto nisam išla u školu, dosta vremena sam provodila kod kuće sa Kokogul. Tačno je, breme domaćinstva svaljivalo se pretežno na moja pleća, a ona me je strogo korila kad nešto nije urađeno po njenom ukusu. Ali ponajviše sam s njom bila ja. Zajedno smo provodile sate spremajući obroke, sređujući kuću i staraajući se o stoci i živini. Njenom oštrom jeziku bila je potrebna

* Izvorni oblik izraza „aferim“ – bravo, svaka čast, živ mi bio. (Prim. prev.)

publika – ili meta. Obožavala sam da idem na pijacu s njom. Dok pregleda gomilu ubijenog paradajza, upitala bi prodavca povrća da nije kakvom greškom na njegov proizvod sela njegova pozamašna žena. U prodavnici posuđa upitala bi nije li neka precenjena činiya iz kraljeve lične zbirke. Kokogulina duhovitost ili bi izazvala kontraefekat, ili bi se izborila za smeh i popust.

Bile smo saveznice dok se cenamo za sve ono što nam treba: za meso, povrće, obuću. Oponašala sam drsko Kokogulino držanje i uspevala da postignem najpovoljniju moguću cenu. Ona bi sa odobravanjem klimala glavom. Što se tiče pijace i kućnih obaveza, moje mlađe sestre ništa nisu mogle da urade tako valjano kao ja.

„Nedžiba, pogledaj ovo“, požalila bi se. „Iz ove košulje još izlazi smeđa voda. Kako možeš da zamišljaš da je čista? Jesi li videla kakvu lepu penu napravi tvoja sestra? Koliko sam ti puta rekla – ne možeš da očekuješ da će se košulja sama prati! Hvala nebesima te imam bar jednu ćerku koja stvarno ume da mi pomaže po kući.“

To su bili trenuci kad sam osećala sponu s njom, tom ženom koja mi je bila majka a da mi nije bila majka.

TREĆE POGLAVLJE

Feriba

SVAKE NOĆI MOJ BRAT I MOJE SESTRE RADILI SU NA SVOJIM školskim zadacima, sa olovkom u desnoj, gumicom u levoj ruci. Sedeli su nalakćeni na sto, s bradom u šakama dok čitaju, pamte, sabiraju i oduzimaju. Isprva su se saplitali o slova, dok su učili kako se svaki znak izvijenim potezom povezuje sa susjednim. Tačkice, brižljivo dodate crte koje unose život u reči. Onda su došle fraze, kratke proste rečenice kojima se opisuju svakodnevne aktivnosti poslušnih dečaka i devojčica. Kad su počeli da uče složeniji arapski jezik Kurana, postala sam još ljubomornija. Te molitve sam bila naučila da izmolim pod dedinim tutorstvom, ali niko me nije učio da čitam sam tekst.

Igrali su se brojevima. Kroz pesmice učili tablice množenja. Ja sam slušala. Na papiru su manipulisali brojevima i simbolima. Učili su da računaju, da pronađu u smisao brojeva.

Učili su priče. Istoriju naše zemlje. Uspone kraljeva i njihovih sinova. Kako je naša domovina isklesana od planina. Moj brat je prvi naučio državnu himnu i pevao ju je, s rukom dignutom u vojnički pozdrav. Sestre su od školskih drugarica učile pesme uz koje se igraju razne igre, pa su taj ritam i stihovi

unosili skakutavost u njihov bezbrižni korak dok hodaju držeći se za ruke.

*Gu, gu, gu, list platana žut,
devojčice na niz sede,
sitno zrno nara trebe.
Kad bih mogla golub biti,
nebom krila raskriliti,
rečnim peskom gaz gaziti,
svetu vodu s reke piti.*

Jutrom sam posmatrala sestre kako oblače uniforme, čelič-nosive i smerne. Zategle bi dokolenice, pa na brzinu zakopčale cipele, bojeći se da ne zakasne, ali još se više bojeći da se ne pojave neuredne. Učiteljice su oba ta pregrešenja shvatala vrlo ozbiljno. Svakog dana sam se jedila gledajući ih kako odlaze trkom dok ja ostajem kod kuće. Zavidela sam im na torbama punim hartija, olovaka i priča. Znala sam da sam podjednako pametna kao moje sestre – možda i pametnija.

Moj brat je uvek dobro prolazio, možda nije bio najbolji u odeljenju, ali je gurao dovoljno dobro da se otac i deda ne žale. Uverena sam da je mogao biti odlikaš da se potrudio, ali on je zbrzavao domaće zadatke kako bi nastavio sa svojim zanimacijama – fudbalom sa dečacima iz komšiluka, pentranjem po drveću u voćnjaku i vožnjom bicikla po ulicama u blizini kuće. Kao pubertetlija je preživeo svoju najnezgrapniju fazu, s pegama po koži i nepredvidljivim glasom. Čim se našao sa druge strane puberteta, glas mu je postao glas samouverenog muškarca koji želi da uplovi u svet.

Temu škole načinjala sam sa ocem u prošlosti. Njegov umorni odgovor uvek je glasio da je Kokogul potrebna moja pomoć u kući zbog mlađe dece, ali sad se taj izgovor već izlazio. Moja najmlađa sestra Marijam napunila je sedam godina i pošla je i sama u osnovnu školu. U kući nije bilo nikakvih bebica.